K. 7
~~5817~~
173794

1926
N9

V.N. Karazin Kharkiv National University
00312294 1

81 р
К. 5817.

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

1281(28)

◆ N 9 ◆

1926

1926
31 р

ЦЕНТРАЛЬНА
НАУКОВО-УЧБОВА
БІБЛІОТЕКА.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

Продовжується передплату на 1926 рік на великий український громадсько-політичний і літературно-науковий місячник

„ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ“

РІК ВИДАННЯ ЧЕТВЕРТИЙ

Редагують: С. Пилипенко, П. Тичина, М. Хвильовий, О. Шумський (головний редактор), М. Яловий

Журнал виходить за найближчою участю: І. Айзенштока, Б. Антоненка-Давидовича, акад. Д. Багалія, М. Бажана, проф. О. Білецького, О. Бургардта, Ю. Будяка, Д. Бузька, К. Буровія, С. Вітика, В. Вражливого, О. Гермайзе, А. Головка, М. Горбаня, М. Грінченка, Г. Гринька, О. Громова, В. Десняка, І. Дніпровського, М. Доленґа, О. Донченка, О. Досвітнього, О. Дорошкевича, М. Драй-Хмари, К. Дубняка, Г. Епіка, І. Єрофієва, Д. Загула, М. Зерова, П. Іванова, М. Івченка, М. Ірчана, М. Йогансена, Я. Качури, Г. Коляди, П. Козицького, В. Коряка, Г. Коцюби, Г. Коваленка-Коломацького, О. Копиленка, Г. Косинки, С. Кравцова (Криги), І. Кулика, О. Лана, А. Лейтеса, А. Любченка, проф. Я. Мамонтова, М. Майського, Ю. Меженка, О. Мізерницького, Н. Мірза-Авакьянц, В. Мисика, А. Музички, Т. Осьмачки, А. Панова, П. Панча, Г. Петренка, В. Підмогильного, Є. Плужника, проф. М. Плевако, П. Попова, О. Попова, М. Равича-Черкаського, Х. Раковського, А. Річицького, М. Рильського, Н. Романович-Ткаченкової, Я. Савченка, І. Сенченка, М. Семенка, О. Синявського, О. Слісаренка, В. Сосюри, М. Сулими, Д. Тася, М. Терещенка, І. Ткаченка, акад. Тутківського, П. Усенка, Д. Фельдмана, П. Филиповича, М. Філянського, Г. Хоткевича, П. Христюка, М. Чернявського, Ф. Шаковицького, А. Шамрая, І. Шевченка, Г. Шкурупія, Г. Шпитерса, В. Юринця, В. Яблуненка, проф. М. Яворського, акад. Д. Яворницького, Б. Якубського, Ю. Яновського, В. Ярошенка та инш.

ЗМІСТ ЖУРНАЛУ „ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ“ № 10 (жовтень) 1926 р.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ВІДДІЛ:

Василь Бабинський. Смерть Франка. Поема. **В. Воруський.** Легенда. Ритми. **І. Цитович.** Село. Поезії. **М. Лідянко.** Перед зміною владарів. П'єса. **П. Коломієць.** Осінь. Друзі гуляють. Поезії. **В. Свідзінський.** Поезії. **В. Чередниченко.** За плугом. Роман (закінчення). **В. Бронєвський.** Остання війна. З польськ. перекл. В. Атаманюк. **А. Ренбо.** Лихо. З французького перекл. О. Бургардт.

ЗАГАЛЬНИЙ ВІДДІЛ:

Т. Степовий.—Буржуазні соціологічні школи (продовження). **В. Сосюра.** З минулого.

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИЙ ВІДДІЛ:

М. Доленґо. Поет і побут. **А. Лейтес.** Теорія роману. **Я. Полфьоров.** Музичні силуети. Скрябін. **Н. Жінкін.** Коломійки. **П. Рулін.** Образи Заньковецької. **Антон Сінклер.** Про О. Генрі. Вілляма Портера. Перекл. Є. Крука. **А. Сінклер.** Про Анатоля Франса. Безсмертний бунтар. Перекл. Є. Крука. Листи Михайла Коцюбинського до Миколи Чернявського.

ХРОНІКА

БІБЛІОГРАФІЯ.

К. 5817

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
МІСЯЧНИК

1281(28)

137

№ 9
(42)

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ХДУ
Інв. № 173794

ВЕРЕСЕНЬ 1926

ЦЕНТРАЛЬНА
НАУКОВО-УЧБОВА
БІБЛІОТЕКА.

59

5 (47 . 714) „1926“ = 91 . 79

ПЕРША ДРУКАРНЯ ДЕРЖВИДАВУ
УКРАЇНИ ім. Г. І. ПЕТРОВСЬКОГО
ХАРКІВ

Укрголовліт № 1242. 1926 Зам. № 2289 Тир. 3.700

ІВАН ФРАНКО

СВЯТИЙ ВАЛЕНТІЙ *)

(ЛЕГЕНДА)

(Посвячую памяти мого незабутого батька Якова Франка)

В любві у всіх богів і у людей
В могучім Римі виростав колись
Валентій. Все дали єму боги,
Чим людська жизнь краситься: красоту,
Здоровлє, силу, розум і талант,
Високий рід, богатого вітця.
І люде все дали єму, що тілько
Найкрасшого, святого дать могли:
Любов і приязнь, світлий скарб знаня,
І штуки блеск, бажанє ідеалу.
І він платив подякою богам,
Любвою людям.
Двайцять пятий рік
Життя кінчив; в Атенах, в огнищі
Наук немов пчола трудолюбива
Ссав грецку мудрість; книги Сталирита
І Епікура побіч книг Гомера
Були роскошами єго душі.
Но особливо пильно він хапавсь
До дна зглубляти звязки ті таємні
Між людским тілом і єго житєм,
А безконечним творенєм природи.
За проводом Галена й Гіпократа
Слідив цілющі впливи сил природи,
Зір, воздуха, води, тепла й морозу,

*) Недрукована поема Франка. В листі з 14 лютото 1886 р. писав Іван Франко до Михайла Драгоманова між иншим ось що: „Не знаю, що Ви скажете на таку думку — розпочати теологічну віру белетристичною ракетою. Є у мене готовий перший Einwurf поеми на релігійну тему. Основою взята легенда, котру я колись чув від мого пок. батька: про лікаря Валентія, котрого всі люди дуже любили і котрий, ставши християнином, почав просити бога, щоб той спас його від людської любви і дав би йому таку слабість, котрої б усі люди перелякалися і відступились би від нього. От бог і дав йому епілепсію, в котрій він і помер і по нім та слабість і названа „слабість святого Валентія". Я поклав час діяня тої легенди в третій вік по Христі, в часи після Марка Аврелія, і хотів показати тодішній стан християнства, а головно ярко освітити антигуманні і антикультурні погляди християнської аскези. Матеріял беру з Lecky Sittengeschichte і Hausrat, Kleine Schriften, а надто хочу з нового завіту вибрати як найбільше цитатів, котрі могли бути на руку всяким поборникам темноти. Як кажу, перший Entwurf сеї

Каміня, цвітів, органичних соків
На людське тіло; з тисячних сторін
Громадив скарби досвіду й знаня,
Щоби колись їх в оборот пустити
Між бідних і страждущих.
І скінчив
Науку, і вже славним лікарем
Вернув до Риму. Фама голосна
Із дому в дім, із города у город
Скваплиро вісти рознесла про силу
Єго науки, чародійский вплив
Єго очей і рук і слів і духа.
І мов на прощу потекли товпами
До него люде, здалека і зблизька:
Богаті й бідні, хорі і здорові;
Одні, щоб користать з єго знаня,
Відзискати утрачене здоровлє,
А то, щоб щедрости єго благати
О дар,— а то, щоб хоч побачить в очи
Такого лікаря. І всі від него
Вертали раді, чуючи в душі,
Що бачили одного з тих людей
Немногих, вибраних, що раз в сто літ
Являються мов ясні метеори,
Страждущій людскости для запомоги.

З спокійним, ясним, ласкавим лицем
І з чистим серцем працював Валентій,
Робив свою роботу благодатну,
Окружений подякою, любвою
І подивом премногих тисячів.
Любов людей не прикрилась єму,
А додавала сил нових до діла;
Подяка бідних не псувала серця
Єго, а вказувала серце щире
В нужденних лахах,— і збільшала ще
Любов єго до всіх людей; а подив,

поеми у мене готовий, але я мушу цілковито ще переробити її і тоді пришлю рукопис Вам до перегляду та оцінки. Я дуже бажав би, щоб Ви, коли узнаєте, що штуку можна печатати, написали б до неї передмову, іменно прослідили б саму легенду і дали б історичний образ генези християнства та часу, в котрий легенда покладена. Чи велика буде поетична стійність моїх віршів чи ні, а все таки могли б вони зробити своє діло. Ну, та про се все ще буде час побалакати".

Відписуючи на лист Франкові, Драгоманов писав на тему його поеми: „Вашу ж ідею боротись з клерикалізмом поемою знахожу непрактичною". Питав, коли буде ця поема та як хто ще її зрозуміє. Обіцяючи пошукати предків Франкової легенди, зазначав Драгоманов: Я персонально не великий почитатель історично тенденційних поем і романів і думаю, що вони завше виходять мертві, та цей мій суб'єктивний погляд на бік" (М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і инших. 1881 — 1886. Видав Іван Франко. Львів, 1906. Стор. 188 — 9. Лист із цією відповіддю Драгоманова відносить Франко до початку березня. В дійсності лист із цією відповіддю походить із перших днів другої половини лютого, бо 22 лютого написав уже Франко відповідь зо свого боку).

Що филею бурхав по всьому краю,
Не доходив до ух єго, не тьмив
Душі єго гордині туманами.
Аж ось одного дня, коли Валентій,
Уставши рано з ліжка пухового,
Умивши тіло свіжою водою,
Натершися олійком запахущим,
У мармуровім атріюм сидів
І „Енхейрідіон“ Епіктета читав,—
Явилась дивна постать перед ним.
Високий старець в драному хитоні,
З сріблистою по пояс бородою
І з босими, кровавими ногами.
Лице єго гляділо якось гордо
І враз трівожно; очи з ям глубоких
Блищали острим, надприродним блеском,
Раз-враз десь гублячись в далечині.
Валентій встав і наближивсь до діда
І, пильно глянувши єму в лице,
Спитав:— Ти хорий, добрий мій дідусю?
Но гордо випрямившися, сказав
Високим, аж пискливим голосом:
— Ні, сам ти хорий!
— Я? — всміхнувсь Валентій.
— Ну, на Асклепія, колиб лишень
Всі люде так до віку хорували!
— Ти хорий, ти!— кричав прохожий дід.
Смієшся? Вказуєш на те мясиво,
На сустави пещені? Тут то й є
Твоя хороба! Те здорове тіло,
Се той червяк, що тлить і точить — душу!
— Безумство, діду! У здоровім тілі
Душа здорова.
— Бідний! Засліплений!
Скажи, які є найтяжші хороби

В своїй відповіді на лист Драгоманова Франко погоджувавсь з думкою про невластивість боротьби з клерикалізмом при помочи поем. Дня 22 лютого 1886 р. писав Франко до Драгоманова; „Ви справедливо кажете, що вести борбу против теперішньої реакції поемами — дарма робота“. Далі він пояснював ближче ціль написання своєї поеми: „Та тільки ж я вважаю поему немов би прологом властивої борби, ballon d'essai, річчю, котру прочитає багато й такого народа, котрі з принципу не похочуть читати „Оповідань з письма св.“ Впрочім, бог її знає, ту поему, чи й зможу я зробити її такою, щоб годилась для печати“.

Думка Драгоманова заважила на долі Франкової поеми. Він не надрукував її, хоча ще в грудні 1885 приготовив її в етимологічному чистописі, очевидно для „Зорі“. Поема займає сім і пів аркушика листового паперу, записаного по обох боках. Друкуючи її оце з оригіналу, перехованого в коверті в звязці паперів в архіві Франка в Бібліотеці Наукового Товариства ім. Шевченка, задержую всі властивості мови оригіналу, передаю тільки етимологічний правопис фонетичним (она - вона, отця - вітця, одъ - від, озьми - возьми, крестъ і хрестъ — хрест, слёзы — слези то - що й лучу *ся* разом із дієсловом

М. Возняк.

Душі? Хіба не гордість чи пиха,
Не самолюбство та засліпленє
На власні блуди, не упертість в злім?
Скажи по совісти: хибаж усі ті
І многі инчі ще тяжкі хороби
Не тлять твою в здоровім тілі душу?
Чи-ж то не крайна гордість — уповати
На глупий розум свій, на підлі трави,
На порошки та знаряди мерзенні,
А не на волю божу, без котрої
Нам волос зпасти з голови не може,
Против котрої всі ми — черви, дим?
Чи-ж то не самолюбство — так пестити
Те тіло, знаряд всіх покус чортівских,
Те жерело всіх забагів лукавих?
Чи не засліпленє — лічити других,
Самому бувши хорим і уломним?
Чи не упертість непростима в злім —
Серед кадила лести і похвал
Пишатися, отрутою роскоші
Впиватися, і думати, що ти
Здоров душею, ще й добродій других?

Немов зловіщий звін прогомоніли
В душі Валентія оті слова.
Він з усміхом, замерлим на устах,
Але з переляком тремтячим в серці
Глядів на того дивного старця,
Заким з уст з трудом видобулось слово:
— Глубоко, діду, ти в душі читаєш,
І в моїй вичитав таке, що там
Часом лишень ворушилося стиха,
Мов під колодою гадюка краса.
Та що, коли читаєш так глубоко,
То певно вичитаєш і на теє
Правдиву відповідь... Скажи лишень,
Хиба-ж не щиро я людей люблю?
Не з всего серця рад їм помагати?
Чи не віддав я вік свій молодий
На те, щоб болі людскі розслідити?
Чи весь свій час, маєток, сили всі
Не віддаю на те, щоб болі ті,
Тілесні болі і суспільне горе
По змозі сил вменшити, лагодити?
Чи-ж се не добре діло? Адже ваш
Учитель мовив...
— Не каляй святих
Слів нашого учителя своїми
Безбожними устами! — крикнув дід.
Учитель наш сказав: Хто ради мене

Вітця і мами й брата не покине,
Той не достоїн бути враз зо мною!
Ох, та твоя любов до всіх людей!
Заглянь лише на дно душі своєї,
Чи там під цвітами любви тієї
Не криєсь зла гадюка самолюбства?
Себе ти любиш, стогнаня подяки,
Похвал кадило і блудний огонь
Безбожної науки — не людей.
Як може той людей любить, хто Бога
Не знає і не любить? О сліпий!
І ти ще в своїм діланю безбожнім
Якеєсь добре діло бачить хочеш?
Не бачиш тілько того, що зараза,
Загибіль, пекло з твоїх рук пливе!

Поблід Валентій, задрожав всім тілом,
В німій тривозі не зводив очей
Із дивної появи, що словами,
Немов кліщами, рвала серце в нім.

— О так, тремти, блідній, крушися серцем!
Бо глянь, яке добродійство ти робиш
Страждущим людям! Ті, котрих Господь
Тілесним болем вигнітав, мов грожни,
Щоб золотим вином у небі стали,
Тепер, тобою видерті з тискарні
Єго святої, зміняться у гній
Гріховний! Ті, котрим Господь післав
Свою найвисшу ласку: хрест свій, біль,
Терпінє, бідність,— твоїми руками
Позбавлені єї, підуть широким
Проклятим шляхом у огонь пекольний!
І хто-ж ти є, що думаєш нужденним
Обманом свого розуму й чутя
Перевернути мудрий суд Господній?
І чом ти думаєш, що біль і горе
Єсть злом? Сліпий! Одно лиш є
Добро на світі — те, що нас зближає
До вічного добра, що убиває
В істоті нашій грішного Адама —
Се біль тілесний, горе, бідність, мука!
А ти хвалишся людскою любвою,
Не знаючи, що се найтяжшеє
Твоє проклятє! Бо любов ота
Стосотними таємними нитками
До розкошів, покус, отрути світа
Тебе привязує! Порвать, здоптати
Ту грішную любов,— се перший крок
До висшої, Господньої любви!

Немов ражений громом, остовпів
Валентій. Все, в що вірив від дитинства,
З чим зжився, що любив, усе, усе
Валилось, в порох розпадалось ту
Від тих страшенних слів. Як вяне древо
Сокирою у корени підтяте,
Так він схиливсь і руки опустив,
А лиш безкровні губи прошептали:
— І щож чинити, що чинити маю?

— Шукай поперед всего — мовив дід —
Лиш царства божого і правд єго,
А проче все приложиться тобі.

І се сказавши, вийшов із хоромів.

— О Боже мій, і де-ж єго шукати?
Які стежки ведуть до него? Як
Свій ум безсильний наострити зможу
До розуміня правд тих так страшних?
О Боже мій,— стогнав Валентій,— змилуйсь
І освіти мій ум, мій бідний ум!

Но ум єго вже освічений був!
В душі єго під напором страшних
Старечих слів вже пукла милозвучна
Жива струна гармонії чутя
І розуму, упала віра в себе
І в труд свій і в людей; на світ цілий
Він глянув враз мов иншими очима!

Із спальні вийшов батько, повитав
Сердечно і поцілував єго;
Та не почув Валентій вже тепла
В повитаню і поцілуї тім,
Не радувавсь душею, не спитав
Вітця, як спалося єму, що снилось,
Не побажав щасливо день пробути.
І тихо відійшов отець від него,
Не сміючи розпитувать, що сталось,
І в серці скривши жаль батьківский свій.
Валентій чув се все і добре знав,
Що батько буде мучитись весь день
Отим єго повитанєм холодним;
Щось наче шарпнуло єго за серце:
Біжи і кинься батькови на шию,
Слезами змий той холод неприродний!
Но тут згадалися слова старця:
Хто ради мене не покине батька,
Той не достоїн бути враз зо мною,—
І він оставсь мов камяний на місці.

Війшов невольник і на золотій
Тарілці з смирним поклоном подав
Єму препишну, пурпуром горючу
Лікійску рожу. „Сільвія Мамілля
Поздоровляє вранці друга свого
Бажаючи, щоб день єго днесь був
Приємний, наче запах єї рожі“.
Оті слова, любячою рукою
Начеркнені на звитку папіровім,
Котрим обвитий був бадильок рожі,
Мов острий ніж ударили у серце
Валентія. Поблід і задрожав
Нещасний. Сільвія Мамілля! Ах,
Мов сон чарівний, мов яка неземна
Поява, ціль бажаня всіх людей,
Мов квітка з раю — стала перед ним
Та дівчина, на пів іще дитя,
А вже і вповні женщина. Допоки
Єї не бачив, доти і не думав,
Що може женщина так сильно, ціло
Заполонити ум, мислячий ум.
А як єї побачив — рік минув —
То й сам не стямив, що се дієсь з ним...
Та ні вже! Не до споминок любовних
Єму в тій хвили! Мов рожева хмара
В палкім проміню сонця промигнула
В души єго щаслива та й болюща
Доба любовних зітхань, сліз, надій
І розчаровань, болів і утіх,
Таємних, страстних поглядів, злучайних
Хвилевих стріч, німих запитань, признань
Уриваних в півслові,— та щаслива
Доба святої першої любви!
Вона минула. Нині всі єго
Надії й сни сповнились; та, котру
Він полюбив, єго взаїмно любить
І гідна щирої любви; ще місяць,
І він на все назве єї своєю.
Ох, аж до нині рана як же він
Щасливий був! які рожеві думи
Снував він про своє й єї будуще!
Тепер змінилось все, мов грім ударив
І в пил розбив пречудную будову.
„Любов ота стосотними нитками
Тебе привязує до злого світа!
Вона — покуса до гріха — сам гріх!
Порвать, здоптать єї — се перший крок
До висшої, Господньої любви!“
Оті слова мов колесо млиньске
Зачуркотіли в голові єго,—

І він дрожачими руками взяв,
Пошарпав на шматочки пишну рожу,
Роздер письмо, зложив все на тарілку
І грізно приказав слузі: „Іди,
Возьми і занеси се пані своїй!“

Слуга глядів хвилину остовпілий,
З рознятим ротом, мов не розумів
Тих слів; но бачучи зловіщу хмару,
Навислу на Валентія чолі,
Пішов понурившись, неначе чув,
Що вість несе страшну, убійчу, люту.
В німій розпуці вів за ним очима
Валентій; серце рвалось в нім, всі нерви,
Всі сустави кричали: „Зупини
Раба! Перекажи єму прихильне слово!
За що вбивать невиннеє дівча,
Що віддало тобі свою любов?
Но стать старця єму явилась знов,
Згадалися єго слова,— і ум
На ретязі зелізнії замкнув
Страждуще серце, щоб не доступило
До него розбунтоване чутє,—
І він оставсь мов камяний на місці.

Но вже недужі облягли палату.
Їх сотні йшли: у лахах і в порфирі;
Мов гомін галичі, так стони їх
І зойки висіли у воздусі.
Здрігнув Валентій, вчувши стони ті.
В душі єго рванулось щось, немов
Навикненя неодолима сила
Тягла єго до любої роботи.
Но враз згадалися слова старця:
„І чом ти думаєш, що біль і горе
Єсть злом? Вони — одно добро на світі!
На людях тих Господній суд; Господь
Їх тисне болем, мов вино в тискарни“...
І він почув, як звільна замикаєсь
У него серце на їх біль і муку.
„Нехай терплять! Їм Бог свій хрест дає!“

Но ось зближаєсь гомін і змагаєсь.
Не можучи дождатись лікаря,
Товпа валить у двір, реве, благає:
„О змилуйся, не покидай болющих!“
І знов щось рвесь в душі єго; могуче
Здоровеє чутє перемагає,
Не думаючи — він іде до них.
Но — Боже! — як відмінними очима

Глядить він нині на ті купи болю
І нужди, що ненача чорна хмара
Перед єго очима переходять!
Він доси бачив тілько біль і нужду
І на їх дно очей не запускав.
За то як много власної вини,
Розпусти, злоби, брудноти і зради
Побачив нині! Як гидкими нині,
Як низкими, фальшивими, з жерел
Брудного самолюбства йдучими
Здались єму похвали і подяки,
Поклони, стони й сльози тих людей!
І він міг доси дихати тим чадом,
Міг жити в нім і любуватись ним
І ще себе здоровим уважати!
О горе, горе! Людська сліпото!

Немов ростина, у котрої корінь
Хробак підточить, голову схиляє,
Опустить листє, в забутю тупому
Жде смерти,— так Валентій похиливсь.
Невтішені ішли від него хорі,
І сам він гриз себе за те, но чув,
Що усихає найважнійший нерв
Єго роботи: віра в єй хосенність
І беззавітна для людей любов.

Утомлений, сумний і злий і нещасливий
Скінчив Валентій вечером свою
Роботу.— Ні, не можу більш, не хочу!—
Товкло щось в голові єго, мов молот,
І мисль якась рішуча дозрівала.

А в мармуровій салі стрів єго
Отець старий із виразом такої
Глубокої любови на лиці,
Що аж усе болющеє нутро
Валентія перевернулось. Поруч
Вітця сиділа схилена, з лицем
Відверненим і ледво що від сліз
Обсушеним тремтяча мов мімоза,
Єго кохана Сільвія Мамілля.

— Мій сину — рік отець неначе строго.
— Недобрий! — прошептала Сільвія
Крізь сльози; но Валентій мов не чув,
І німо повитавши їх обоє, сів.
І бачучи великий біль і сум
І втому на лиці єго, отець
Відразу скинув строгість, і припав

До сина, щоб сердечно розпитати,
Розважити, розрадити єго.
Припала і Мамілля, мов голубка.
„Мій друже, пане! Ти недужий щось!
„Тебе щось мучить, щось болить, гризе!
„О розкажи мені! Усе, що маю,
„Житє моє віддам, коли потрібно,
„Щоб ти лиш був веселий і щасливий!“

Но ті слова і погляди і ласки
Не втішили Валентія,— противно,
Ще більшу в душу навели тоску.
„Отсе ті пута, про котрі казав
„Старий!— гадав він. „Ось покуса та,
„Що серце й ум приковує до світа.
„Ось той ланцюх, котрий поперед всего
„Порвати треба!“

І мов темна хмара
Сидів він, а сердечнії слова
Зісковзувались із твердого серця,
Мов теплий дождж зісковзуєсь з гладких
Ополірованих плит мармурових.
Заблисли сльози в Сільвії очах;
Зітхнув отець, та не сказав нічого.

Настала ніч. Заснуло в домі все,
Лишень не спить Валентій. Наче тінь
Він вийшов з дому, сиротами кинув
Усіх, що так єго любили. В тіни
Домів, крутими уличками він
Спішив за місто, оглядавсь трівожно,
Чи хто єго не здогоня; два рази
Ставав, надслухував, бо му здалось,
Що за собою чує таємничі,
Тихенькі кроки, наче дух який
Воздушними стопами йде за ним.
Та ні,— довкола пусто, самота,
І величезне місто мов завмерло;
Лиш десь далеко, в пишних люпанарах
Та в винних склепах роздавались крики
Та співи пізних гостей, а над Тибром
Покрай дороги спали на каміню
Покорчившись „свобідні горожане
Столиці світа“— пролетарії.

Не зупиняючись, ішов Валентій
На схід, за місто; ранок повитав
Уже геть-геть за Римом, в чистім полю.
У мглі густій за ним тонуло сонне

Могуче „вічне місто“; перед ним
Кровавим блеском жеврілося небо;
Де-де на горбиках самотні віллі
Білілися; де-де буйні отари
Товпилися з стаєн на пасовиско,—
За ними волоклись лінивим ходом
Невиспані, обдерті вівчарі—
Раби. А впрочім пусто, сумно вкруг.
Лиш ген далеко, мракою повиті,
У зелени густих лісів дрімають
Самнитскі гори. Стрепенувсь Валентій,
Узрівши їх, і ходу прискорив.

— О Боже мій,— молився він душею,
Спаси мене від людскої любви!
Допоможи мні вирватись із пут
І в дали світа, в самоті лісній
Тобі служити єстеством цілим!

В тій хвили край стежини, мов з нори,
З нужденної пастушої колиби
Роздався тихий, приглушений спів
Протяжний, але жалібний такий,
Немов голосінє по умерлому.
Невольник-варвар, із паноньских піль,
На своїй мові варварскій потихо
Свою сердечну тугу виливав.
Валентій змалку ще навчивсь[1]) тій мові
Від батькових рабів; мов свідок літ
Дитинних дивно вдарила єго
Та пісня; сам не тямлячи себе,
Він став і слухав, що співав невольник:

„Дунаю, Дунаю, мій батьку старий,
Чи ще ти дрімаєш у свойому ложу?
Поля мої рідні намулом покрий,
Бо я їх в неволі забути не можу!
„Ой матінко рідна, ой сестро моя,
Чи ще ви спокійно гуляєте дома?
Чи й вас проглинула несита змия —
Проклята, проклятая Рома?..
„Товариші братя, карпатскі орли,
Чи вихром на конях мчитесь ви по полі,
Чи може за моїм слідом ви пішли
І стогнете также в неволі?..

— Нещасний!— стиха прошептав Валентій,—
Но тут же мисль невпинна, мов павук,

[1]) В рукоп. навчивъ ся.

Снувати стала безконечні сіти:
— Не тим нещасний, що терпить, що раб,
А тим, що серцем прикипів, приріс
До тисячних подробиць вітчини,
До всіх єї красот і нужд, до волі!—
Та ні, до скиби чорної землі,
До берега, до коней, до хатини...
А вирваний із тої скиби — гине,
Немов бурян, стає безвладний, мов
Із тіла душу вирвано у него.
От що ті пута! От що ті нитки,
Що вяжуть нас до скиби й не пускають
Шукати царства божого пред всім

Верх неба вже стояло сонце ясне,
Жара стояла на земли страшна,
Коли тінистий, темний ліс приняв
Валентія в свої вохкі обійми.
Хоч утруджений, він не спочивав,
А йшов, давно покинувши стежину,
В гущавину, в глуб ліса, в дебрі темні,
В чагари недоступні. Звір хиба
Ходив туди, гадюка плазувала,
Та хижий ястріб, кружачи в блакиті,
Переривав тишу зловіщим криком.

В дебри глубокій під скалою, де
Ніколи сонця світло не доходить,
А лиш під купами гнилого листя
Журчить малесенький потічок,— ту
В вохкій печері зупинивсь Валентій.
— Тут я безпечний,— думалось єму.
Велика, пестробарвна филя світских
Покус і вражінь тутка не доходить.
Ту дух згромадиться, вглубиться в себе,
Тілесні пута швидко ослабіють
І зпадуть, мов з увільненого вязня
І на холоднім камени простяг
Струджені члени. Розігріта кров
Мов молотами стукала у жилах,
До висків тислась; в мраці танцювали
Червоні рожі пред єго очима
І щось в ухах шуміло ніби буря,
І звільна[1]) тихло, слабло, лиш бреніло,
Мов скомленє прибитої собаки,
Мов зойк розпуки десь з глубин землі,
Мов сумовита невільнича пісня.
А далі стихло все. Страшна тиша

[1]) В рукоп. звôльно.

۱۴۳۶۹۷

Могучим велитнем лягла на душу,
Зперед очей взяла кроваві рожі,
Втишила кров, зглушила звуки всі
І зупинила вражінь, мислей хід...

Но враз — що се таке? — Валентій чує
Якийсь глубокий, безграничний біль
У серці; щось, мов почутє болюче
Страшної пустоти, сирітства; щось
Немов чиїсь гіркі, пекучі сльози,
Що звільна, звільна капають на серце,
Вгризаються, сверлують і щемлять.
І чує він себе таким слабим,
Безсильним і безвільним, мов пилина
Вітрами гнана. І заразом чує,
Як щось ворушиться в душі на дні,
Мов недобита гадина, і шепче
Таємно, тихо: „Підлий, підлий ти!
Хибаж не самолюбство завело
Тебе сюди? Щоб сам щасливий був,
Щоби[1]) для себе рай здобуть, покинув
Людей, роботу, вбив вітця, дівчину,
Вбив тих, котрі над все тебе любили!“

В страшній трівозі зірвався Валентій
І очи впер у найтемніший кут,
І вирвались слова з дрожачих уст:
— Проч, проч, прокляті демони покуси
Ось відки ви заходите мене!
Та ні, слова учителя святого
Високі й ясні, се мій провідник!

І він упав до каменя лицем
І став молитись: „Боже, Спасе мій,
Спаси мене від людскої любви!“

Всю ніч молився він, весь другий день
То тихим шептом, то болющим стоном.
Аж вечером зашелестіло листє
І перед ним в пів тіни показалась
Якась людина в білому хитоні,
З простягненими в сумерки руками,
З лицем заслоненим. На хвилечку
При вході до печери зупинилась,
Відтак із наглим окриком, в котрім
Мішались радість, біль і сміх і сльози,
Перед Валентієм на землю впала...

[1]) В рукоп. щоб.

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА АН УРСР
Інв. № 173794

„Мій пане, друже! — скрикнула й урвала, —
Відтак лиш шептом тихим виривались
З грудей єї уривані слова:
— То я... Мамілля, Сільвія... твоя...
Недобрий... милий... що се ти зробив?..
Два дни... О Боже мій, які страшні
Ті дни! Що ми перетерпіли з батьком!..
По всіх лісах, по всіх ярах шукали...
Валентій, друже, серце, обізвись!..

А він стояв немов закаменілий;
В душі єго, де так недавно ще
Любов царила — мов на пожарищі
Лиш страх і гнів боролися з собою.
Но враз новий в умі заблиснув здогад.

— Імям Христовим заклинаю тя,
Маро проклята, демоне пекольний,
Що спокушаєш мя улудним видом,
Щезни від мене!
— Я не демон, друже!
Я Сільвія! О Боже мій, — він хорий,
Він божевільний! Не пізнав мене!

І заридала Сільвія, — а він
Все ще стояв, закривши твар руками,
Забившись в найтемніший кут яскині.
Тоді вона до него підступила,
Взяла за руку. — Друже мій, поглянь,
Я Сільвія, твоя, жива! Скажи мні,
Що сталося з тобою? Що за демон
Тебе опутав?
Стрепенувсь Валентій
І відопхнув єї і крикнув грізно:
— Коли ти Сільвія — йди геть від мене!
Коли ти любиш мя — йди геть від мене!
Я-ж дав тобі пізнати, що між нами
Скінчилось все, — ти не жиєш для мене!
Іди, о, змилуйсь! Я не божевільний,
Но збожеволію і вбю тебе,
Коли не підеш!
Мягко, лагідно
Послідні ті слова сказав Валентій,
Но мягкість та страшнійшою була
Від грізьб. Неодолимая рішучість
Виднілась в них. У Сільвії пробіг
Мороз поза спиною. Але серце
Велике і богатая душа
Були в тій дівчині; вона ще таки
Не стратила надії.

— Добре, йду!
Я не накидуюсь тобі, безумче!
І не гадай, що задля тебе я
Прийшла сюди! Лиш задля батька твого,
Котрому ти, невдячний, серце рвеш,
Котрий для тебе все віддав, котрий
Нічим твоєї волі не вязав,
А жив лишень любовію твоєю!
Єго риданя і єго розпука
Мене, чужу єму, зворушили
До сліз кровавих! Оставайсь здоров!
Молитвами та оханєм безплодним
Та вірою без діл та самолюбним
Самознівеченєм дури себе!
Людей не здуриш і не здуриш Бога!
І совість власну не задуриш! Вічно,
Мов голос труб, трубитиме вона,
Що ти убійця власного вітця —
І ще когось!
Мов привид сонний білий
Пропала Сільвія в гущавині.
Мов труп стояв Валентій; тілько дрож
По всьому тілу пробігала й зуби
Немов від стужі цокотіли в голос.

На другий день, як раз коли Валентій
Роздумував над тим, щоб пробиратись
Ще дальше в недоступную пустиню,
Явивсь отець єго і десять слуг.
Гордий, німий він станув перед сином,
Без просьб, без сліз; лиш морщини глубокі
І побіліле за ті дни волосє
Свідчили, кілько він перетерпів.

— Ідеш до дому? — запитав він сина,
Котрий змішавшися стояв мов грішник
Перед судєю.
— Батьку мій — зачав.
— Ідеш до дому? — перебив отець.
— О батьку, я не гідний вас! я грішний!
Лишіть мене спокутувать в пустини
Свої гріхи! — моливсь Валентій смирно.
— Ідеш до дому? — ще тя раз питаю.
— Не можу.
— Добре, того я й чекав!
Вяжіть єго!
І кинулися слуги
І враз єму звязали руки й ноги,
Відтак безвладного на лектику
Поклавши, знов до Риму понесли.

В тяжких кайданах, в склепі камяному
На хлібі і воді сидів Валентій
Вже другий місяць. Тихо, пусто вкруг,
Як в гробі. Крім немногих лучів сонця
Ніякий звук житя не долітає
В єго вязницю. Лиш що дня в полудне
Приходить батько, відмика тюрму,
І ставить хліб і воду перед сином
І хвилечку на него поглядить
І знов піде, ні слова не сказавши.
Вже місяць син не чув від него слова,
Від тої хвилі, як привів єго
Сюди і сам замкнув в зелізні пута
І з жовчю змішані слова прорік:
— Сиди! Тут маєш муку і пустиню!
І мучився-ж Валентій в тії дни!
Не ті кайдани, не та самота
Були для него мукою! Він зразу
Аж тішивсь ними, Богу дякував
За те, що дав єму хоч так терпіти
Для слави свої. Але швидко мисль
Єго ту радість підкопала. Мука?
Не вже-ж се мука? Се батьківский гнів
І чи лиш гнів? Ох ні, не гнів — любов!
Любов батьківска накладає пробу,
Кує єго в кайдани лиш на те,
Щоб прикувать до себе! Він постиг,
Що дужче пута ті болять вітця,
Аніж єго; що лиш натуга крайна
Держить ту хмару на чолі батьківскім,
Держить печать мовчання на устах;
Що батько гірко плаче за дверми;
Що там у мармуровім гинекеї
Сумує Сільвія. Любов, любов
Була єго найтяжшою тюрмою,
Вязала, окружала і тіснила
Єго. В тих путах чиж він міг себе
Вважати мучеником, де противно,
Він мучив сам? І той глубокий, лютий
Таємний біль, котрий почув він вперве
У лісовій яскині, все змагавсь
І гриз єго і кров єго сушив.
І мов оса влізлива, ненастанно
В ушах єго бреніла сумовита
Та пісенька паноньского раба.

Нераз в ночи зривався він, клякав
І, звонячи кайданами, молився,
Щоб спас Господь єго з тих пут, з тих мурів,
З обіймищ тих могучої любви.

Бажанє волі в самоті, в пустини
Якимсь туманом налягло на него, —
І накипала в серці злість на все,
Що лиш людей нагадувало; злість
Страшний осад лишала в нім — ненависть!

І він почав роздумувати, як
Зробитись вільним? Те, на що б вперед
Не був пішов ніколи, — наплило
Єму тепер немов само собою:
Підступна хитрість! Дай, підладжуся
Під волю їх! Щоби здобути небо,
Здобуду вольну волю уперед.

І перший раз за час свої неволі
Він, лід мовчаня проломав. Коли
Отець приніс їду єму і воду,
Він ставши смирно перед ним, сказав:
— Мій тату!
Сильно стрепенулось серце
У батька, судорожно задрожали
Уста єго, і бачилось туй-туй
З очей старечих триснуть ясні сльози,
І бачилось, що він готов в тій хвили
На шию сина кинутись, і плакать
І цілувать єго за сам дрібний
Дар голосу й батьківского імя.
Але Валентія лице було
Спокійне, зимне, ба, понуре навіть,
З немилим виразом покори тої,
В котру маскуєсь гордість; вираз той
Відразу остудив батьківску радість.

— Чого тобі, мій сину? — він сказав.

— Священика християнина. Я
Хреститись хочу.
Хмара залягла
На батьковім лиці, та лиш на хвилю.
Бо він, хоч давних сам богів державсь,
Не був протеє ворогом християн.
Противно, майже всі єго раби
Були християне і могли свобідно
Справлять свої молитви в єго домі.
Він знав чимало й вольних християн
І з многими дружив. Була се
Пора спокійна, — літ кількадесять
Не чуть було про гоненя ніякі,
А гоненям він був зовсім противний.
Що правда, дуже не любив він тих

Фанатиків, аскетів християньских,
Що, перекручуючи чисту й світлу
Науку Вчителя, робили з неї
Страшну підойму тьми і забобону,
Ненависти до світа і людей.
Тих не любив він здавна вже за їх
Безмірну глупу гордість, за зухвальство,
З яким самі на себе накликали
(І на невинних других християн)
Катуші й смерть, з яким нераз прилюдно
Оскорблювали власти і богів.
Але тепер ненавидів їх він,
Бо бачив, ясно бачив, що вони
Звели на темну ту, страшну дорогу
Єго єдине, любеє дитя.
І з ними враз готов був проклинати
Всіх християн і Бога християн.
Тому на згадку про священика
Християнина так понуривсь він.

Но швидко випогодилось лице
Єго. Він знав, що скоро раз Валентій
Рішивсь хреститись на християнина,
То красше не противитись єму,
Не дратувать недужої душі.
(А що душа єго тепер недужа,
О тім і хвилі він не сумнівався).
Та инша ще, щаслива думка блисла
В душі єго: ачейже християньский
Священик зможе загоїти рану,
Котру задав аскет? ачей поможе
Знов поєднать Валентія з житєм?
Він знав священика такого! Блисла
Надія щастя в батьковій душі,
І блиск єї розлився по обличю.

— Нехай і так. Сповню твоє бажанє! —
Сказав отець і вийшов скорим[1]) ходом.

Жив в Римі десь, в далекім закаулку
У власнім домику муляр учтивий
Памфилій, визволений раб. Грек родом.
Що був письменний, правий, добродушний,
То й вибрала громада християньска
В тій части міста, зложена з убогих
Ремесників, єго на ієрея,
І посвятив епископ по закону.
Він був женатий, трех синів дорослих

[1]) В рукоп. скорых

І три дочки мав, жив не зовсім вбого
І був з практичних, тихих тих людей,
Що раді раз здобутій висшій правді,
Але ще більше раді, сли ту правду
Спокійно, мирно можуть визнавати.
Ніколи мученицкого вінця
Він не бажав; що боже — радо Богу,
Але що людске — людям признавав.
Дітей ховав у боязни Господній,
Але й не в меншім послусі батьківскім,
Ховав не на аскетів та святих,
А на людей хоч чесних та робучих.
І жінку в владі й послусі держав,
Хоч не вважав жіночий пол загально
За зміст гріха, за чортівску покусу.
Сказать коротко, ієрей Памфилій
Був добрий муж і щирий християнин,
Що хоч єму єднало честь, повагу
У бідних і робучих та у властей,
За те в очах аскетів та завзятців
Непримиримих уважалось майже
Гріхом, трусливим віровідступництвом.
До того то Памфилія удався
Нещасний батько.
Здивувавсь Памфилій,
Побачивши такого пана в своїй
Хатині; смирно, але без унижень
Він привитав єго. Но гнеть велика
Утіха суть єго всю наповнила,
Коли почув, що пан той, се отець
Валентія, отого лікаря,
Що бідним даром помагав, що навіть
Єго дочку від смерти відвернув.
Він сам не знав, як дякувать старому,
Де посадить, чим угостить єго.
Та вздрівши хмару смутку на чолі
Єго, гнеть власну радість поскромив
І став розпитувать про сум єго
І що єго до него завело.

Розговоривсь Валентія отець,
Все розказав, що знав; не утаїв
Своєї муки і своїх надій,
Які поклав на него. „Кажете,
Що син мій спас від смерти ваше чадо!
О, дякую богам за ту годину,
Коли се сталось! Так тепер я в праві
Жадать од вас, просити вас: зробіть
І ви для мене ту саму прислугу!
Спасіть мені моє дитя! Влічіть

Від лютої недуги лікаря!
Хрестіть єго — я не бороню вам,
Але спонукайте, щоб повернув
До давного, трудящого житя,
Щоб жив з людьми як чоловік, не біг
В ліси як дик, не крився, як розбійник,
Не марнував житя, ума і сил,
Не вгонював у гріб мене предчасно!

І батько заридав. Зворушений,
Єго оповість вислухав Памфилій
І похитав поважно головою.
— Тяжка се справа! Дивний се наш час!
Не так письменний я й далекоглядний,
Щоб зрозуміть єго течії всі,
Но з досвіду щоденного міркую...
Якийсь понурий дух війшов в людей,
Якийсь таємний біль неозначений,
Що бридить їм житє, людей і світ,
Що розриває узи віковії,
Природні узи. Мов води прагнущий,
Так люде ті в недузі болю хочуть,
Вмирають тим, що вмерти враз не можуть.
Страшна се слабість, заразлива нині!
Немов чума, що за житя недужих
Все тіло їх до кости розкладає;
Так духовий недуг той наших днів
Весь світогляд валить і ломить, весь
Стрій мислей цілковито вивертає.
Що вчера ще вважалось людским, добрим,
Вважаєсь нині найтяжшим гріхом;
Що вчера сміх будило — нині мучить;
В чім сумнівались вчера, нині вірять,
І, що найгірше, в одурі якімсь
Бажають запечатувати кровю
І муками ту віру, мов гадають,
Що за фальшиву віру, за обман,
За помилку і кров не попливе!
Тяжка се справа! Жаль, і дуже жаль,
Що й син ваш тож попав на сю дорогу!
Та щож, попробую, що в моїй силі!

І помолившися, пішов Памфилій
За сумовитим батьком, шепчучи
Молитви по дорозі, щоб Господь
І ум єго і серце освітив.

Війшовши до Валентія вязниці,
Кайдани батько з сина мовчки зняв
І мовчки вийшов. Наблизивсь Памфилій

І, осінившися знаком хреста,
Сказав: — Прославлен будь Господь на небі,
Що в серці твоїм, сину, розбудив
Бажанє правди, світла й царства свого!
Я, смирний раб єго, сосуд скудельний,
Вважатимусь щасливим — отворити
Тобі, освіченому, двері раю.
Велика, сину, слава твоїх діл
Пішла по світі, чесна, добра слава.
Богато ти страждущих укоїв,
Богато сліз сирітских осушив, —
А всі вони записані у Бога.
Бо Бог наш, сину, милосердя Бог,
І Син єго сказав святеє слово:
„Не кождий, що мні скаже: Господи! Господи!
Війде до царства мого!“ Віра, сину,
Без діл мертва, і лиш трудящі руки
Та щире серце гори переносять.

Стояв Валентій, слухав і стовпів,
Мов кожде з тих спокійних, ясних слів
Було ударом молота в чоло.
Вкінци отямивсь, голову схилив
І смирно обізвавсь: — Я грішний, отче!

— Бог милосердний, сину, — відказав
Памфилій, — лік лишив нам і на гріх.
Коли у тебе сокрушене серце
І щирий жаль, то сповідайсь гріхів,
Я маю власть простити їх тобі.

І звільна, запинаючись, розкрив
Валентій всі свої грижі й печалі
Перед Памфилієм, все те, що після
Розмови з старцем зрушена душа
З глубин сердечних вигребла й страшним
Гріхом вважала. Стиха, добродушно
Всміхавсь Памфилій, слухаючи тих
Уриваних, горячих слів. Він бачив
Перед собою ясну, чисту душу,
Що рвесь невдержно до добра й до правди;
Та бачив разом, над яку безодню
Страшенних сумнівів, грижі, розпуки
І самознищеня дійшла душа та,
Як тяжко з небезпечних тих шпилів
Звести єї на рівную дорогу
Спокою й умірковання, що скромно
Веде по розграні добра і зла.

— Мій сину, — рік він, як скінчив Валентій, —
Один ще гріх, найбільший з всіх гріхів

Ти утаїв мені.
— Який гріх, отче?
Спитав Валентій і поблід з трівоги.

— Страшенний гріх: невіру в ласку божу!
Чи думаєш, що на землі й на небі
Є хто безгрішний крім одного Бога?
Сім раз на день упаде й праведник,
І сім раз встане. Бог, як батько добрий,
Всі наші слабости найліпше знає,
Бо нас слабими сотворив; не так
Болить єго наш гріх, як веселить
Наш жаль, покута й щира хіть поправи.

— О так, поправи щиро я бажаю!
Хрести мя, отче, і благослови
Спокутувать гріхи свої в пустини,
В молитві, сльозах, в строгій самоті!

— Хрестити радо я хрещу тебе, —
Сказав Памфилій, — але йти в пустиню
Благословить тебе не можу, сину.
— Не можеш?
— Ні, так, як Господнім словом
Благословить не можу зла, убійства,
Непошанівку заповідей божих.
— Хибаж се зло — молитись і терпіти?
— Чи-ж се добро — вбивать вітця старого?
— Щоб тішить батька — я вбиваю душу.
— А вбивши батька, ти спасеш єї?
— Іду туди, де менш покус до зла.
— Герой іде туди, де густше стріл.
— Я не герой, я зла не переможу.
— Сли так, то й назви християнина ти
Не стоїш. Не втікать від зла казав
Христос, а з злом боротися що сили.
Бо як почнем усі від зла втікати,
То запанує зло на всій земли.
Повір мні, сину, світ не є так злий,
Як гуторять пустинники аскети,
Котрі єго й не знають. Много можна
Добра зробити, люблячи людей,
І те добро напевно переважить
Усі гріхи, з житєм тим нерозлучні.
І вір мні, борше вступить в царство боже
Любов без віри, ніж віра без любви!

Валентій слухав, але не вступали
Слова ті до єго душі; якесь
Підозрінє будилось в нім, чи се

Не підступ батька, щоб зловить єго.
Коротка аскетична практика
Порозпускала вже корінє в серці.
І він рішивсь на підступ підступом
І хитрістю на хитрість відповісти.
— Так що-ж робити радиш мні, о отче?
— Покинь думки про сльози і пустиню,
Вшануй батьківске серце і любов,
Трудись подавному! Твій щирий труд
Бог надгородить вірною женою,
Дітьми і всім добром. Отсе моя
Сердечна рада, се покута буде
За ті гріхи, що ти мені сповів.
Коли мені сповнить се приречеш,
Тоді я розгрішу тя в імя боже
І хрест господень покладу на тебе!

І ті слова, хоч з серця глубини
Плили, в умі Валентія лишень
Скріпили ще підозрінє погане.
Він чув, як острий біль пройшов му серце,
Но швидко переміг себе. Схилившись
І бючись в груди, рік він: — Прирікаю!

Мов ангел щастя пролетів в тій хвили
На невидимих крилах понад дім,
Так все віджило, зрадувалось в нім.
Прикликаний Памфилієм отець
З слезами кинувся на шию сина
І обнимав і цілував єго,
До ніг впадав Памфилію, беззвязні
Щасливі восклики замісто слів
Видобувалися з грудей єго.
Весь дім пристроєно в празничний вид,
Усі раби дістали вольні листи
І щедрі дари. Щоб з любимим сином
Не розлучатися нічим навіки,
Отець рішився тож приняти хрест,
Рішилась тож і Сільвія Маміллля.
Все, все було забуте! Сльози всі,
Неспані ночи, перебуті муки!
Валентій жив! між ними жив! вертав
Назад в житя, з котрого їм грозила
Геть видерти єго таємна сила.

Минають ясні дни. Радіє батько,
Радіє й Сільвія. Єї дівоча
Уява вже малює їй чарівний,
Щасливий день, коли єї любов
Найкрасшої дізнає надгороди,

Коли в руці Валентія спочине
Єї рука, батьківске й боже слово
Благословить їх на щасливу путь
Житя в любві. О гарний, гарний дню,
Чи довго-ж то ще ждати їй на тебе?

Та щож, не радісно мабуть плили
Ті дні для того, круг котрого вся та
Любов, мов перла круг ядра, горнулась.
Валентій в домі, наче тінь понура,
Ходив в задумі, мовчки, осторінь
Від всіх. В товаристві сидів, мов в терню.
Де й ділась давна бесідливість щира!
Немов медвідь на ланцюзі, глядів він
Довкола, кидав знехотя словами,
А йдучи якось боязно довкола
Оглядувавсь, мов злодій.
Не казав
Отець єго слідить ні пильнувати,
Лякаючись ще дужше подразнить
Єго уяву. — Хорий ще — він думав —
А свобода найкрасший лік на ту
Хоробу. — Знав він, що Валентій, давши
Святеє слово — не тікать в пустиню,
Вже й не втече. Ох, та не знав нещасний
Отець, яку страшенну муку син
Терпів! Не знав, що син що день, що ніч
По пишному саді єго блукає
І руки ломить, головою бє
О білий камінь, то в гущавині
Кропивою, терном бичує тіло,
Що всіх молитв єго один конець
І зойків всіх і стогнань всіх: о Боже,
Спаси мене від людскої любви!

І звільна він почав марніти, таять
І чахнути. І заболіло знов
Вітцівске серце. Що робить? Як радить?
Памфилій мисль щасливую піддав,
Сказати красше: виразив лиш те,
Що здавна в серці батьковім дрімало:
— Женить єго. При боці любої
Дружини віджиє у него серце!

Пречудний ранок був, сміялось небо,
Співали пташки, запах дихав з цвітів,
Іскрилася роса на всіх листочках,
І все кругом будилось, гомоніло
Величну пісню: Vivere memento!
Лишень Валентій по безсонній ночи

Проведеній в молитві, наче труп
Ходив-бродив в тім жизні океані,
На всю красу глядів завмерлим оком,
В зболілім серці наче темна гадь
Клубились сумніви, понурі думи.
Аж ось до него батько підійшов
І, руку на плече єго поклавши,
Сказав: Мій сину, що з тобою дієсь?
Поглянь в-округ! Красуєсь і пишаєсь
Усе в природі, тішиться житєм,
Росте і множиться! Лиш ти мов квітка
Підтята вянеш! Сину любий мій,
Покинь ті думи чорні! Глянь на сивий
Мій волос! Не богато вже осталось
Мені до гробу. А я так сердечно
Бажав ще бачить своїми очима
Тебе вітцем, родини головою!
Так горячо бажав дожить потіхи —
Гойдать дітей твоїх в обіймах своїх!
Не вже-ж ти хочеш вік свій молодий
Згирити в самоті? Не вже-ж не жаль
Тобі вітця, не жаль і тої, сину,
Що задля тебе тілько протерпіла
І людский поговір стягла на себе?
Ей, сину, сину, гріх тобі тяжкий
Отак робити! Бог же сотворив
Людей на те, щоб множились, росли
І спільно, у любві єго хвалили!

Давно вже ждав Валентій тої мови,
Давно лякавсь єї! А все-ж тепер,
Почувши те сподіване, зжахнувся,
Немов на гадину ступив. Та що-ж!
Хоч як він доси духом хоробрився,
Хоч на опір готувався, [1]) тепер
На батькові слова не міг нічого
Найти сказать. Заколупнув старий
Синівске серце своїми словами,
Не так словами, як слізми, що мов
Горох сплили на бороду сріблисту.

— Не плачте, тату, — все зроблю для вас! —
Сказав Валентій, і аж сам злякавсь
Тих своїх слів, — та вже було запізно.

— Мій сину! любий! ох як я щасливий!
Ходи, ходи, вона там бідна плаче!
О сонце ясне, радуйся зо мною!

[1]) В рукоп. готувавсь.

О Боже, з серця дякую тобі,
Що ти сповнив мої усі бажаня!
Ходи, мій сину! Нині, нині ще
Обручимо вас. Радість, радість нам!

І сам себе не тямлячи, побіг
Старий, задихавшись з утіхи, в дім.
У всіх закутинах счинивсь гармідер
І втішний гомін; зароїлось в домі,
Обручну учту кинулись готовить,
Гостей просити, ладити дарунки.
Лишень Валентій по відході батька
Остався сам і руки заломав
І простогнав мов під обухом ката:
— Що я зробив, що я зробив, о Боже!

Смеркалось. Свічі в домі запалали,
В їдальни гості шумно залягли,
І музика чудова зазвеніла,
А наречена пара молода
По середині в вінцях, пишних строях
Приймала дари. Лиця Сільвії
Горіли щастєм; німо і понуро
До долу очи похиляв Валентій.

Скінчився обряд — учта почалась,
І він, як скоро здужав вирватись,
Полетів в сад. Сріблистий місяць тихо
Чарівне світло лив на сонну землю.
Збентежений, тремтячи весь, Валентій
На землю кинувсь. — Боже, Боже мій!
Так ти мене оставив! Прикуваєш
Мене до світа, до гріха, до жінки!
Ти... ти ненавидиш мене, не хочеш,
Щоб я спасений був! О Боже, змилуйсь,
Спаси мене! Пошли мні наглу смерть —
Ні, ні, — не смерть! Позволь спокутувать
Гріхи! Пошли мені таку недугу,
Щоб всі вони злякалися мене,
Щоб, дивлячись на мене, серця їх
Стинались ледом, щоб їх руки мліли,
Заким до мене доторкнуться, щоб
В обридженє і страх змінилась їх любов!

І диво сталось. Враз здалось єму,
Що вся земля смертельно застогнала,
Що безконечний біль прошиб єї,
Такий могучий, що в одній хвилині
Усі живії твори умертвив.
Одно зітханє — і ціла земля

Осталась тілько величезним гробом
Мільярдами бездушних трупів повним.
Валентій зірвався на рівні ноги,
Повів докола блудними очима —
Як тихо, глухо!.. І ніщо не видно...
Не бовваніє в дали Капітолій,
Не видко мурів батьківского дому, —
Пустиня, рівно! І немов моряк,
Що сміло відкрива краї незнані,
Так в даль летять єго свобідні очи
Із краю в край. Поля, ліси і гори,
І море й сушу обнимають. Всюди
Пустиня, смерть. — Він віддихнув свобідно.

Но що се? Десь на другім краю світа,
В нутрі мов найпустішої пустині
Щось двигаєсь, здіймаєся, росте
Страшне, таємне. Наче чорна хмара
Клубиться, воздух весь пройма грозою,
На крилах вихру копотить до него.
Валентій дармо напружає очи,
Вкладає в них всю силу духа свого:
Хоч проникає землю всю наскрізь,
А хмари тої проникнуть не може.

Вона зблизилась, заслонила небо
І тягаром страшенним налягла
Валентію на душу. Він аж весь
Подавсь до долу, мов та деревина
Під снігом. Втім підвів нечайно очи
І бачить: перед ним стоїть панич
В тіснім хитоні, з розкудовченим
Волосєм, з піною кровавою
В устах, з посинілим лицем страшенним.

— Лиш ти один остався ще живий,
А другий я, — промовила поява.
Но нам за мало місця на земли
Обом. Борімось на житє і смерть!

— Зачим мені боротися з тобою?
Сказав Валентій. — Чи ж не мож нам жити
Обом самотно? Я тебе не знаю,
Ані твоєї смерти не бажаю.

— Не знаєш мя, а прецінь в серці твоїм
Я викохавсь і виріс! Я — ненависть
До всіх людей! Борись, борись зо мною!
Я не стерплю, щоб жив хто ще крім мене!

— Імям Господним заклинаю тя,
Демоне клятий — уступись від мене!

— Га, га! Імям Господним заклинаєш,
А сам о мене Господа просив!
Єго імям приходжу я до тебе
І те несу тобі, о що благав ти!

І вдарила страшенная поява
Єго в грудь пястю. Від удару того
Спинилось серце в своїм скорім руху,
Застила кров, посиніло лице,
Кровава піна стала на устах
І завернулись у орбітах очи.
Мов труп на землю прокотивсь Валентій
І так лежав мертвий, заціпенілий.
Тоді коліном приклякла поява,
Притисла, що аж кости затріщали,
І нахилившись над єго лице,
Щось тихо шепнула єму до уха
Таке страшне, глубоко таємниче,
А так пекуче, мов жало оси
Заправлене в пекольную отруту.
І верглось враз Валентієве тіло,
Як мечесь ящірки відтятий хвіст,
І почали всі сустави пручатись
І кидатись, о землю бить собою
В страшенних судорогах. Руки рвали
Траву і зіля; скреготали зуби,
А з здавленої груди добувавсь
Звірячий, дикий, прошибливий голос.

В землі вже яму вибив під собою,
Зпід ніхтів рук повиступала кров
І піною покрилося лице,
Коли вкінци поява відступила
Від мученика. Зціплий, недвижимий,
Посинілий, страшенний він лежав
Мов труп. Лиш звільна підносились груди,
Свій обіг звільна починала кров,
І довгих хвиль було потрібно, щоб
В болющім тілі знов затліла іскра
Житя і мисли й тямки. Звільна, тихо
Валентій встав, хитким, непевним кроком
Ступив наперед і спинився знов.

У голові єго була пустиня:
Що сталось з ним — не тямив. Все, від хвилі,
Як кинувся на землю, просячи
Недуги в Бога, потонуло в чорну

Тьму забутя. Лиш біль лишився лютий,
Якийсь таємний, невловимий біль,
Котрого він не знав причини й місця.
Страшна утома тіла ще зміцняла
Той біль, хоч се був біль душі, не тіла.

І враз єму неясно пригадалась
Страшна поява, що боролась з ним,
І пригадалось, що якісь страшні
Слова вона єму шептала в ухо,
Що від тих слів душа єго замерла,
І тіло заметалося, мов кождий
Сустав в нім рвавсь від цілости осібно,
І що слова ті — се причина болю,
Жало, що й доси в рані ще стремить.
Та що се за слова? Який їх зміст?
Він дармо хору думку напружає,
Ворушить споминки! Немов зелізна
Стіна докола слів тих засклепилась,
Добратися до них ніяк не може.

І сам себе не тямлячи, в задумі
Повільним кроком він у дім пішов
І в салю повну гостей, світла, шуму
І радости вступив мов дух Еребу.
Один лиш крик смертельної трівоги
Пройшов по гостях, остовпів отець,
Зомліла Сільвія на вид єго.
Блідий, розхрістаний, з лицем кровавим,
З розкудланим волосєм, в порваній
Одежи, з впертими наперед себе
Очима він стояв хвилину в дверех,
Немов нагадував, де він зайшов,
Мов дивувавсь, чого помовкли так
І побіліли й затремтіли всі.
Відтак повільно, мовчки перейшов
Повперек салі й сів коло невісти.

Мов ангел смерти пролетів над домом
І замахнув мечем і перетяв
Усі живі нитки, що серце з серцем
Вязали, — так нараз почули гості
Якусь відразу, страх, обридженє
До мученика. Мовчанка засіла
Мертва на місце радости; музики
Утихли, світла гаснуть почали,
І гості тихо, боязно розповзлись
Із салі. Німо, миючись слезами,
Не оглядаючись пішла вкінці
І Сільвія. Лишень отець старий

З розбитим серцем, у страшеннім горю,
Котрого сам не розумів, не збаг,
Остався з сином, що все ще сидів
Німий, недвижний, витріщені очи
Впер в одно місце і всі сили духа,
Всі мисли й нерви напружав і мучив,
Щоб відгадати демонські слова.

Отець сидів і не зводив очей
З єго лиця, і холодом у него
Стиналось серце, і не шевелились
Уста, сказать хоч словечко до сина.
Неначе чув, що бездна отворилась
Між ним а сином, і що вже ні сльози,
Ні молитви, ні жертви бездни тої
Не замостять. Вкінци підвівся, встав
І хусткою отер лице кроваве
І слуг покликав, щоб обмили пана.
Відтак задуманого взяв за руку
І в ліжко мов дитину положив
І хрест зробив над ним і рік: Засни!
А сам всю ніч без сну над ним просидів.

О серце батька! Ти як звід небесний
Такий всеобнимаючий, просторий!
Такий чудово чистий, лазуровий,
Коли всміхаєся до нас весною!
Такий могучо-потрясаючий,
А враз і благодатний, оживлющий,
Коли в літную спеку громи шле
І бурю й дощ і дрожю наповняє
Слабії твори, але чистить воздух
І освіжає землю, кормить ріки.
Такий в важкій задумі сумовитий,
Коли вмира дитя єго любиме,
Чудове літо, а такий старанний,
Коли вкрива дрімаючу дочку
Царицю землю в чисті білі ризи,
Щоб свіжа, ясна пробудилась знов!
О серце батька! Як же велична,
Здорова, сильна, покріпляюча,
До жертви скора, фальші несвідома
Глубока й тиха враз твоя любов!

На другий день заплакана, тремтяча
Прибігла Сільвія; їй думалось,
Що вже Валентія в живих не взрить.
А він, проспавши ніч усю спокійно,
Встав хоч блідий, та май зовсім здоров,
І навіть вираз дикий, боязкий
З лиця вступив, лиш дивная задума,

Мов шукане напружене за чимсь,
Чого найти не можна — надавало
Лицю єго несамовитий вираз.
Він Сільвію ввічливо повитав,
Спокійно, хоч без жару, споминав
Вчорашне свято; про страшний конець
Не згадував, здавалось навіть їй,
Що й сам о нім не тямив він зовсім.
І взагалі балакав так розумно,
Так неподібно до недавного
Нелюдсько-аскетичного жаргону,
Що серце Сільвії, зморожене
Вчерашною кровавою марою,
Мов віск мягкий знов таять почало
І липнуть до Валентія.
Минуло
Так кілька день; вже й батько силувавсь
Втішатися надією, що все те
Ще добре буде, — хоч глубоко в серці
Якийсь зловіщий голос не втихав,
Віщуючи нове, ще тяжше горе.

Аж вечір раз, коли у розговорі
Сиділи всі в світлици: батько, син,
І Сільвія й Памфилій, — встав Валентій
І поспішив у сад, мов звав го хтось,
Мов щось забув і квапився найти.
Стрівожені поглянули на себе
Оставшіся в світлици: мовчки ждали
І серце в груди замирало всім.
Аж через півгодини увійшов
Валентій. Боже, як він виглядав!
Се не Валентій був, а труп, руїна,
Недобиток, котрого лиш зняли
З хреста. В розбитім і кровавім тілі,
Здавалось, ледво що держиться дух,
А на лиці така виднілась мука,
Таке розпучливе напружене
І безнадійність відгадати те,
Над чим томилися всі сили духа, —
Що з уст усіх один лиш вирвавсь зойк,
Один болющий окрик. У нетями
Ішов нещасний. Кинулись до него,
Обмили, тіло зсиніле і збите
Олійками понатирали, мовчки,
Мов хорее дитя, на постіль завели,
Де зараз сон мертвий єго обняв.

Не можучи сказати ані слова,
Всі троє у несказаній трівозі

Гляділи перед себе. Лютий біль
У серці Сільвії слізми розлився,
І не найшов ніхто для ней потіхи.
Аж як самі собою вгамувались
Дівочі сльози, обізвавсь Памфилій:

— Страшна, над всякий опис се страшна
Недуга! Демон злий якийсь узяв
Над ним свою прокляту власть. Та праве
Житє єго ломає власть бісівску,
Тож біс, як злодій, лиш в ночи, часом
На него із-за угла нападає.
Молитва й піст, отсе ліки нехибні
На демонів таких. Молімся всі,
Пильнуймо чутко кождий крок єго,
А демон злий до него не приступить.

Як потопаючий за стебелину,
Так нещасливий батько за ту раду
Вчепивсь. В свій дім Памфилія спровадив
І упросив єго — не відступати
Від сина день і ніч. Не спротивлявсь
Валентій тому, а розумні, щирі
Памфилія розмови звеселяли
Єго понуру душу. Лиш часом
Якесь таємне, страшне остовпінє
На него вечерами находило,
Він мов крізь сон кричав: Іде! іде!
І блід і синів, деревів увесь.
Але Памфилій не теряв відваги,
Моливсь, співав, кропив, а рівночасно
Насилу з батьком рушав, скоботав
Валентія і тер холодні руки,
Аж поки той не приходив до себе.

Пройшов так місяць в вічній боротьбі,
І хоч не мав за весь той час Валентій
Ані одного нападу такого,
Як перші два, то все-ж за місяць той
Подався, одряхлів, ослаб і тілом
І духом. Де поділась та краса,
Та ясна, свіжа, привітна поява,
Що чарувала всіх! Де дівсь той ум
Мислячий, бистрий! Скулений, блідий,
З тремтячими колінами, потусклим
Зівялим оком звільна наче тінь
По мармурових салях безучастно
Валентій плентавсь. Порохом припали
Єго любимі книги. Під дверми
Надармо ще стогнали день від дня

Недужі: висхло жерело води
Цілющої, погиб лікар великий!

Лиш батько ще надії не теряв
І Сільвія єго не покидала.
А вечером, коли пора страшна
Зближалася демоньских нападів,
Всі троє обсідали коло него
І в розговір живий єго втягали,
Щоб ум єго на силу відтягти
Від темної задуми; то часом
Читала Сільвія Арістофана
Та инші твори веселі, смішні,
Щоб оживити застигавшу кров! —
І, бачилось, усе те помагало,
Та хоч що вечір майже чулось їм
В очех, лиці Валентія трівожнім,
Що пролітав над ним зловіщий демон,
То все присутність їх єго прогнала.

Аж раз — понурий був, проклятий вечір.
Жаркий широко віяв ізнад моря
І віддих запирав в здоровій груди,
Лягав мов змора на кождіське серце
Від рана вже непокоївсь Валентій,
Весь день не їв нічого, все ходив
По всім будинку, наче навіжений
Заглядував у всі кути, всі скритки
І сам себе про щось розпитував.
То знов в розпуці руки опускав
І скрикував: Дарма, дарма, не можу!
Не пригадаю! Боже, як болить!
Слова, слова! Три слова лиш згадати,
А все мине, спокій поверне, щастє!

Надармо батько у страшній трівозі
За ним ходив, розпитував і тішив,
Памфилій дармо всі псальми святі
Переспівав і окропив весь дім!
Чим низше сонце наче кров червоне
Хилилося з полудня, чим густіший
І горячійший залягав туман,
Чим дужше і глухійше вітер вив,
Тим неспокій Валентія збільшався.
А як у морі сонце потонуло,
Він став і попрощав єго рукою:
— Прощай, о сонце, вже тя не побачу!
З кутів високі тіни піднялись
І звільна поповзли по всіх покоях
І залили собою весь простір.

Немов осуджений на смерть тремтів
Валентій, на потіхи всі глухий,
Широко витріщеними очима
Шукаючи когось в просторі темнім.
А втім посинів і, руками очи
Закривши, крикнув: — Ось, іде вже, йде!

— Оружє на діявола хрест твій!
Кричав Памфилій і кропив що сили, —
Між тим отець і Сільвія взяли
Валентія за руки, мов бажали
Єго собою заслонить, но чули,
Як він в руках їх костенів, холов.

Пройшла так хвиля. Той страшенний вираз,
Що на лиці Валентйя малювавсь,
Показував, що наближаєсь хвиля
Самого нападу. Нараз він скрикнув
Нелюдским голосом і стрепенувсь
Так, що попадали немов снопи
Отець і Сільвія — і він упав.

І почалась найтяжшая година,
Якої лиш в житю вони зазнали,
Година мук пекельних, крику, стону
І скреготу зубів, важких ударів
Всім тілом, головою і грудьми
О гладкий камінь. Мов закаменілі
Стояли зрітелі, в німій трівозі
Гляділи на те конанє страшенне
Того, хто був так дорогим для них.

Часом здавалось, що в безмірних муках
Пручаєсь він і силуєтьcя встати,
Щось спутаним белькоче язиком
І судорожно рвучими руками
Бєсь в грудь, в лице, показує кудись,
Но все те мов у горячковім сні
Мішалось, мглилось перед їх очима
І ледом в жилах їх стинало кров.

Вкінци ослабли кидання єго,
Лиш грудь ще віддих піднимав слабий
І кровю зайшлі очи так благально,
Так жаліблиро вперли погляд свій
В Памфилія, що той мов духом пертий
Прикляк і тихим голосом тремтячим
Зачав співати: Упокой, владико,
Созданіє твоє!
Немов таємна сила

Розбила лід на серці батька й діви, —
І розляглися голосні риданя,
Нарікання, мольби й заклятя ніжні, —
І серед тої сутолоки звуків,
Посеред тих, що так єго любили,
Мов свічка, тихо, звільна згас Валентій

Та демон той, котрого випросив
На себе він, з ним разом не помер,
Але пішов по світі. В нерви, в кров
І кости своїх жертв засіяв він
Страшнеє сімя. Батько і Памфилій
І Сільвія і все потомство їх
Погибли тоюж смертю, що й Валентій.
І потяглась страшенна нитка муки
Від них по всьому світу. І прозвали
Ту таємничу, лютую недугу
Недугою Валентія святого.

Століття йшли, лявіною тяжкою
Котилось горе по серцях людей,
Котились муки, болі і терпіня,
То слабнучи, то зміцнюючись знов.
Царила тьма, свитало світло правди,
Боролось зло з добром, а людський дух
Боровсь з терпінєм і чимало мук
Улагодив, усунув, лиш на ту
Недугу доси не найшов ліку.

Но він найде єго! Століття йшли
І кров лилась під зубцями коліс,
В огні кострів живе шкварчало тіло,
В імя любви Господньої царила
Ненависть до людей і до природи.
Тоді Валентія святого демон
Багате жниво мав! Сотками тисяч
В єго страшенне царство перлись люде,
А другі тих, котрих він катував,
Домучували як чарівників —
Страшні картини, від котрих повік
Стинатись буде кров у людских жилах!

Століття йшли, свитало світло правди,
Пануюча ненависть, наче тьма
Нічна — поблідла, власть втеряла, розійшлась,
І віджила погорджена любов.
А разом з розсвітом нового дня
Ослабла й сила демона страшного.
Мов тінь іще волочиться він нині
По світі, та рука єго не здужа

Такі могучі завдавать удари,
Як за панованя ненависти.
Він жде пори, коли в новій красі
Мов сонце ясне й теплеє на небі,
Любов всеобємлюща і вселюдска
Поміж людьми вцариться на земли,—
І буде се єго послідна хвиля,
Бо рани, що ненависть завдала,
Одна лишень любов згоїти може.

Грудень, 1885.